วรรณคดีวิจารณ์ใน "สาส์นสมเด็จ"

ยุรฉัตร บุญสนิท*

เมื่อวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน ๒๔๗๗ มีลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์มีความตอนหนึ่งว่า "เรื่องที่พระยานครพระยารามว่าไปพบเครื่องถ้วยและเตาที่ทำที่เวียงป่าเป้าและเวียงกาหลง ผีมือแปลกผิดกับเตาที่สวรรคโลกนั้น ถ้าเป็นความจริงก็แปลกนักหนา เวียงทั้งสองที่ว่านั้น นายแก้วมงคล เสมียนของหม่อมฉันที่เขียนร่างจดหมายฉบับนี้ เป็นชาวเมืองเชียงรายรู้จักว่าอยู่ใกล้ ๆ กัน ในระหว่างเมืองเชียงใหม่กับเมืองเชียงราย

ขอทูลเรื่องแทรกตรงนี้สักหน่อย พอเห็นคำว่า "เวียงกาหลง" หม่อมฉันก็นึกขึ้นถึงเรื่องพระลอ ถามนายแก้วว่า ลำน้ำชื่อกาหลงมีหรือไม่ นายแก้วบอกว่า มีห้วยอยู่ริมเวียงนั้นเรียกว่า "ห้วยกาหลง" ขอให้ทรงพิจารณาเนื่องกับเรื่องพระลอด้วย"

ต่อมาวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๔๗๗ สมเด็จฯเจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯทรงมีลายพระหัตถ์ตอบว่า "เจ็บปวดมากที่ชื่อเวียงกาหลงทำให้ทรงระลึกไปถึงแม่น้ำกาหลงในเรื่องพระลอได้ แม่น้ำกาหลงต้องอยู่ในระหว่างกลาง แดนเมืองแมนสรวงอยู่ฟากหนึ่ง แดนเมืองสรองอยู่ฟากหนึ่ง เมืองสรวงต้องอยู่ทางแดนเชียงใหม่เดี๋ยวนี้ โดยบทว่า "กล่าวถึงขุนผู้ห้าว นามท่านท้าวแมนสรวง เป็นพระยาหลวงผ่านเผ้า เจ้าเมืองสรวงมีศักดิ์ ....ทิศตะวันออกหล้า แหล่งไหล้สีมา ท่านมา" เมืองสรองต้องอยู่ทางแดนเชียงรายเดี๋ยวนี้ โดยบทว่า "มีพระยาหนึ่งใหญ่ ธไชร้ทรง นามกรพิมพิสาครราช พระบาทเจ้าเมืองสรอง สมบัติสองราชา มีมหิมาเสมอกันทิศตะวันตก ไท้ท้าวอคร้าวครอบครองยศ"

วันที่ ๙ ธันวาคม ๒๔๗๗ สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรง ฯ ได้ทรงมีลายพระหัตถ์สานความคิดต่อว่า "เรื่องชื่อเมืองในพระลอนั้น "เมืองสอง" ปรากฏแล้ว เป็นเมืองขึ้นของเมืองแพร่อยู่ทางทิศเหนือ เดี๋ยวนี้ยังเป็นกิ่งอำเภออันหนึ่ง แต่ "เมืองสรวง" นั้น ไม่ปรากฏร่องรอยว่าจะอยู่ที่ไหน เมื่อมาได้ชื่อ

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

ห้วยกาหลง เป็นหลักเพิ่มขึ้น แสดงว่าเมืองสรวงคงจะอยู่ทางฝั่งตะวันตกของห้วยนั้น ถ้ามีใครที่เป็นผู้มีอุปนิสัยในทางโบราณคดีไปเที่ยวเสาะค้นคงจะหาได้ ด้วยเมืองโบราณหรือที่เรียกตามคำชาวเมืองว่า "เวียง" อันมีแต่เชิงเทินเป็นเค้า มีอยู่ในมณฑลพายัพมากมายหลายแห่ง แต่มันลำบากอยู่อย่างหนึ่งที่คนเราเมื่อคิดความตามเรื่องที่แต่งไว้เป็นบทกลอน มักเห็นบ้านเมืองเป็นตึกรามและมีปราสาทราชมนเทียรใหญ่โต ตัวคนในเรื่องถ้าเป็นเจ้านายก็เห็นใส่ชฎายอดแหลม ๆ สะพรั่งไป ด้วยเอารูปภาพที่เคยเห็นเขียนตามวัดเป็นอารมณ์จะมักล่าวไปใยถึงสิ่งอื่น แม้พระพุทธองค์ก็ยังมักเห็นพระรูปโฉมว่ามีพระเกตุมาลาและพระรัศมีเป็นยอดแหลมอยู่บนพระเศียรเป็นอารมณ์อยู่อย่างนั้น มันจะต้องเปลื้องอารมณ์เช่นว่านั้นเสียก่อน จึงจะค้นเมืองสรวงได้สะดวก"

ข้อความที่ยกมาข้างต้นนี้เป็นเพียงตัวอย่างการคิดสืบค้นทางภูมิศาสตร์ โบราณคดีผนวกหาแหล่งกำเนิดที่ตั้งของเมืองที่ปรากฏหลักฐานอยู่ในวรรณคดีโดยใช้วิธีสังเกตหลักฐานจริงจากคำอธิบายของบุคคลแล้วเทียบเคียงกับถ้อยคำในบทประพันธ์ซึ่งเป็นลายพระหัตถ์ที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงมีโต้ตอบกันกับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๗ – พ.ศ. ๒๔๘๖ รวมพิมพ์เป็น **สาส์นสมเด็จ** ประมวลความรอบรู้ของ"นักปราชญ์"สองพระองค์เป็นลายพระหัตถ์ที่ส่งถึงกันนับร้อยฉบับ

สาส์นสมเด็จ *เป็นความรอบรู้ในด้านต่าง ๆ ครอบคลุมแทบทุกสาขาวิชาโดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านอักษรศาสตร์และโบราณคดี ซึ่งรวมความรู้ด้านศิลปะ ภาษาและวรรณคดีประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ วัฒนธรรมประเพณี เป็นอาทิ ทั้งนี้มีทั้งความเห็นหลักและเกร็ดเล็กเกร็ดน้อยนับเป็นร้อย ๆ เรื่อง*

การอ่าน **สาส์นสมเด็จ** *จึงเป็นการอ่านที่ทำให้ผู้อ่าน "เต็มอิ่ม" กับความรู้ และ*

ในขณะเดียวกันก็เกิดความ "กระหาย" ในการแสดงความเห็นทั้งที่ประสานและขัดแย้ง จุดประกายความคิดแตกแขนงออกไปได้อีกกว้างขวาง เป็นแหล่งทรัพยากรอันมีค่าให้นักวิชาการสาขาต่าง ๆ ใช้เป็นข้อมูล เป็นประเด็น เป็นสมมุติฐานเพื่อนำมาพิจารณาถกเถียงเพิ่มเติม เมื่อสืบค้นได้ข้อมูลใหม่ ๆ

บทความนี้มิได้มุ่งในประเด็นที่จะถกเถียงหรือหาข้อสรุปเพิ่มเติมในเรื่องหนึ่งเรื่องใดใน **สาส์นสมเด็จ** โดยเฉพาะ แต่ตั้งสมมุติฐานไว้ว่า **สาส์นสมเด็จ** มีกลวิธีเสนอความคิดที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดี จึงอาจจะเป็นเสมือนแนวทางการวิจารณ์วรรณคดีของนักปราชญ์สองพระองค์ในระยะ พ.ศ. ๒๔๕๗ –๒๔๘๖ ทั้งยังจะสะท้อนภาพรวมของวรรณคดีในระยะที่อิทธิพลตะวันตกมีบทบาทมากขึ้นในด้านวรรณกรรม จึงมุ่งเฉพาะข้อคิดเห็นที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีเป็นหลัก แม้กระนั้นข้อคิดเห็นที่เกี่ยวกับวรรณคดีใน**สาส์นสมเด็จ** ก็มีอยู่มากมาย และมีประเด็นปลีกย่อยที่หลากหลายออกไปมาก บทความนี้ก็ไม่อาจจะครอบคลุมได้ครบถ้วน

ถ้าเอ่ยพระนาม สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เรามักจะนึกถึงพระปรีชาสามารถในด้านศิลปะ สถาปัตยกรรมงานช่าง และดนตรี และถ้าเอ่ยพระนามสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เราก็มักจะนึกถึงพระปรีชาสามารถในด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี การแสดงความคิดเห็นใน **สาส์นสมเด็จ** จึงมักจะโยงเข้าไปหาความรู้ด้านเหล่านี้เป็นสำคัญ แต่ความสนพระทัยในสาขาที่ถนัดมีสาเหตุให้ต้องค้นหาคำตอบที่แน่ชัดซึ่งอาศัยการอ่านเอกสาร ตำนาน พงศาวดาร ประวัติศาสตร์ โยงเข้ามาถึงวรรณคดีประเภท "เรื่องที่แต่งขึ้น"

แนวทางของนักปราชญ์ทั้งสองพระองค์นั้น เริ่มต้นจากความสนพระทัยอย่างจริงจัง หลายต่อหลายเรื่องที่ทั้งสองพระองค์ทรงแสดงความรู้สึกไว้ในถ้อยคำเช่นว่า "*หูผึ่งทีเดียว*" "*อ่านแล้วจับใจ*" "*มีความติดใจสงสัย เกิดข้อฉงนสนเท่ห์หลายอย่าง*" "*มีแห่งที่ข้องใจอยู่หลายแห่ง นี่จะลงมืออ่านย้อนต้นใหม่*" หรือ "*สนุกเจ็บปวดดีจริง ๆ ได้อ่านจาว ๆ จบไปแล้ว ทำให้เพลิดเพลินคลายใจมากดังพระประสงค์*"

ความสนพระทัยในเรื่องต่าง ๆ เป็นเบื้องต้นนี้เอง ทำให้ลายพระหัตถ์นับร้อยฉบับนั้นมีแนวทางวิจารณ์ ซึ่งตั้งข้อสังเกตได้ดังนี้

๑. เป็นการให้ความสนใจในการวิจารณ์แนวนิรุกติศาสตร์ (Philology) รวม

ทั้งการศึกษาประวัติและความหมายของคำในภาษา (Etymolgy) โดยมีการวิจารณ์แสดงความคิดเห็นประกอบ ดังเช่น "มีคำภาษามคธว่า "สาลา" ซึ่งในอภิธาน chiders อ้าง กมฺมารสาลา Workshop (โรงงาน) อสฺสสาลา Stable (โรงม้า) เป็นอุทาหรณ์ ส่อให้เห็นว่าตัวศัพท์ สาลา จะตรงกับ โรง แต่ไทยเราเอามาแยกออกเป็น ศาลาดำ ๑ ศาลดำ ๑ และใช้ในที่ต่างกัน ศาลา ใช้หมายความอย่างหนึ่งว่า เป็นที่พัก เช่นศาลากลางย่าน ศาลารายหรืออีกอย่างหนึ่งหมายความว่า ที่ประชุม เช่น ศาลาโรงธรรม....ศาล (นึกได้ในเวลานี้ว่า) ใช้ต่างกันเป็น ๒ อย่าง คือ ศาลเจ้า ๑ ศาลชำระความอย่าง ๑ พิเคราะห์ความหมายว่า "สถาน" เพราะสถานเทวาลัยถึงจะสร้างเป็นลักษณะอย่างไรก็เรียกกันในภาษาไทยว่า "ศาลเจ้า" ทั้งนั้น...." **(ดำรงราชานุภาพ : ๑๒ กันยายน ๒๔๗๘)**

การให้ความสนใจกับคำในภาษาตามแนวนิรุกติศาสตร์เป็นการศึกษาภาษาในแนวกว้างเพราะเป็นการให้ความสนใจภาษาทั้งในด้านประวัติ ความหมาย และวิเคราะห์ตีความจากเอกสารต่าง ๆ หลายแขนง

๒. เป็นการให้ความสนใจกับการวิจารณ์ที่เป็นสหวิทยาการ คือ เชื่อมโยงความรู้จากหลายสาขาวิชาประกอบกัน จึงทำให้คำอธิบายมีน้ำหนัก การวิจารณ์ส่วนใหญ่ใน **สาส์นสมเด็จ** จะมีลักษณะเช่นนี้

๓. เป็นการให้ความสนใจกับการวิจารณ์เชิงประวัติ พิจารณาประวัติผู้แต่ง สมัยผู้แต่ง เช่น กาพย์เห่เรือชมเครื่องคาวหวาน ที่ว่าเป็นพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้น สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรง ฯ ตั้งข้อสังเกตว่า ถ้าเป็นพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็น่าจะทรงแต่งในรัชกาลที่ ๑ เพราะพิจารณาจากความจนตลอด ความสังวาสที่กล่าวไว้เป็นการเอาเรื่องจริงมากล่าวถึงการลักลอบรักใคร่อยู่กับนารีผู้หนึ่ง แต่มีข้อสงสัยในเรื่องของสมัยที่แต่งเพราะมีกล่าวว่า "คำนึงถึงเดือน ๖ ทั่วทายกตามโดมเดยงามสุดนุชพี่เอย ได้เห็นกันวันบูชา" ซึ่งเมื่อดูในหนังสือคำให้การชาวกรุงเก่าก็ไม่มีพิธีทำวิสาขะบูชาในรัชกาลที่ ๑ **(ดำรงราชานุภาพ : ๑๓ มิถุนายน ๒๔๕๘)**

๔. เป็นการให้ความสนใจกับการวิจารณ์ผู้เขียน ความเชื่อถือในเรื่องที่เขียนนั้นส่วนหนึ่งเกิดจากความนับถือในตัวบุคคล อาทิ ทรงให้ความเชื่อถือข้อคิดเห็นของพระยาอนุมานราชธน พราหมณ์ศาสตรี เป็น

ต้น ดังเช่น "อ่านหนังสือพิมพ์เห็นจำหน้าเรื่องว่า "การแต่งงานแปลก ๆ ของชาติต่าง ๆ" เขาบอกว่าตอนมาจากคำของเสฐียรโกเศศ ซึ่งแสดงปาฐกถาในวิทยุกระจายเสียง *ด้วยอำนาจชื่อของเสฐียรโกเศศ ซึ่งเป็นผู้ที่เกล้ากระหม่อมนับถือว่ามีความคิด* จึงได้อ่านๆ แล้วก็มีความพอใจ" (**นริศรานุวัดติวงศ์ : ๓๐ พฤษภาคม ๒๔๗๕**)

"เสฐียรโกเศศเป็นนักเรียนอัสสัมชัญ ไม่เคยไปเมืองฝรั่ง แต่เรียนรู้ภาษาอังกฤษได้อย่างดี เป็นผู้มีอุปนิสัยชอบค้นโบราณคดี และแต่งหนังสือสำนวนดีด้วย" (**ดำรงราชานุภาพ : ๕ มิถุนายน ๒๔๗๕**) สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯ ทรงแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับหนังสือ "ศิลปกรรมของจีน" ว่า "บอกชื่อผู้แต่งว่า พระยาเมธาธิบดี พังชื่อเรื่องก็เข้าที *พังชื่อผู้แต่งก็ไพเราะ* จึงได้ลงแรงอ่าน เมื่อจบสิ้นไปฉบับหนึ่งแล้วก็หยิบเอาชิ้นอะไรไม่ได้" (**นริศรานุวัดติวงศ์ : ๓๐ พฤษภาคม ๒๔๗๕**)

ในขณะเดียวกันหนังสือบางเล่ม ก็ทรงแสดงความคิดเห็นที่ไม่เชื่อถือตัวบุคคล

"หนังสือคำให้การชาวกรุงเก่า....ที่แรกพออ่านคำนำแล้ว ก็โจมไปดูที่กล่าวถึงปราสาท พออ่านแล้วก็ฉุน ด้วยหวังว่าจะได้ความรู้อะไรขึ้นดีกว่านั้น เพราะเห็นในฉบับที่หมอสมิทตีพิมพ์กล่าวกึกก้องมาก แต่ไม่ได้ความเข้าใจ สังเกตได้ว่าถูกแทรกจึงหวังว่าจะได้รู้ที่จริงที่แทรกคราวนี้ที่แท้กลายเป็นตากุหลาบ ชิหกเอาใหม่ทั้งสิ้น ชิ้วจริง ๆ"

นอกจากการวิจารณ์ทั่วไปแล้ว การวิจารณ์วรรณคดีเฉพาะเรื่องโดยเฉพาะเรื่องที่แต่งขึ้นนั้น มีประเด็นที่ทั้งสองพระองค์ได้ทรงวิจารณ์ไว้น่าสนใจยิ่ง เช่น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงฯ ทรงวิจารณ์เรื่องที่แต่งไว้เป็นบทกลอนว่า การจะหาหลักฐานทางประวัติศาสตร์โบราณคดีในเรื่องอ่านเล่นนั้นจะต้อง "เปลื้องอารมณ์" ที่อาจจะทำให้เรื่องอ่านเล่นนั้น "เกินจริง" ดังข้อความที่ยกไว้ข้างต้น เมื่อทรงวิเคราะห์เรื่องเมืองในลิลิตพระลอการแสดงความคิดเห็นในเรื่องนี้แสดงความเข้าใจลักษณะของเรื่องที่แต่งขึ้น เพราะการอ่านเรื่อง "สมจริง" เหมือนเป็น "เรื่องจริง" นั้น ทำให้นักวรรณคดีที่ศึกษาวรรณคดีในเชิงประวัติและเชิงสังคมวิทยาหลงทางกันมานักแล้ว

สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯ ทรงวิจารณ์บทเห่เรือของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ตอนบทเห่กากีในแง่ประวัติวรรณคดีโดยพิจารณาจากฝีมือการแต่งและเนื้อหาว่า พระองค์ทรงมี

ความเห็นว่า ไม่ใช่ผีพระโอษฐ์ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ เพราะ "ผีปากนี้อ่อน กลอนพาไปถ้อยคำดาษมาก ความรู้ในหลักฐานทั้งปวงก็หย่อน อักษรวิธีก็พลาด เช่น กล่าวถึงนารีผลอันเป็นเรื่องชื่มทราบ เอามาเข้าในไตรภูมิโลกสัณฐาน นี่ก็เขลาพออยู่แล้ว และยังซ้ำพวกคนธรรพ์เป็นผู้มาชม หาใช่พิทยาธรไม่เสียด้วย นี่เป็นอ่อนความรู้ในทางหลักฐาน ยังว่า "ข้ามเขตทันตรสีใสสมุทร" นี้เป็นผีปากอ่อน เพราะกลอนฉุดเอาสีไปไว้ข้างหลังทันตรเสียได้ "ถึงพระหิมพานต์ถ้าสระแก้ว ชโลธร" นี่เป็นอักษรวิธีพลาดด้วย ที่ "ถ้า" นั้นจะต้องเป็น "ท่า" เอกเจ้าฟ้ากุ้งนั้นแข็งนัก จะเป็นเช่นนี้ไม่ได้เลย" (นริศรานุวัดติวงศ์ : มิถุนายน ๒๔๖๑) และได้ทรงวิจารณ์แสดงความคิดเห็นว่า "....อยากจะหาความว่า ผู้แต่งบทกากีดาษนี้ไม่รู้จักต่ำสูง มีความทะเยอทะยาน อยากหาความสรรเสริญในการแต่งแซงแปลงบทเห่เก่าเจริญรอยพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ ซึ่งทรงแทรกบทชมปลาหาช่องที่จะแทรกบ้าง... ในการที่จะพิมพ์นั้นถ้าจะผ่าอกเจ้าฟ้ากุ้งผู้เป็นครูมาขยายแยกออกเอาฝุ่นฝอยที่ได้ใหม่นี้ยัดลงไปแล้ว จะต้องเสียใจเป็นแน่...เพราะเข้ากันไม่ได้ สำนวนไม่ทันกัน และท้องความเจตนาต่างกัน ของร้ายจะทำลายของดีฉิบหายหมด" (นริศรานุวัดติวงศ์ : ๘ มิถุนายน ๒๔๖๑) อีกเรื่องหนึ่งคือ ตำราพิธีทวาทศมาศฉบับที่พิมพ์ตอนหลังนี้ สมเด็จฯเจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯ ทรงวิพากษ์วิจารณ์ว่า คนแต่งไม่มีความรู้อะไรเลย เติมเล็กผสมน้อยเรียบเรียงปลอมเป็นตำราเก่า ปรารถนาจะแสดงตนว่าเป็นอาจารย์พยายามใช้คำลึก ๆ ซึ่งตนเองก็ไม่เข้าใจว่าอะไร เป็นการหลอกลวง

คำวิจารณ์ทั้งสองเรื่องนี้มุ่งถึงตัวบุคคลผู้แต่ง โดยพิจารณาจากเนื้อหาและถ้อยคำที่ใช้ในการแต่ง เมื่อทรงเห็นว่า ไม่ดี ก็ทรงวิจารณ์อย่างตรงไปตรงมาและมีน้ำหนัก

บทเสภาเรื่อง**ขุนช้างขุนแผน** สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯทรงมีความเห็นว่าการที่ตนชอบเรื่องนี้นอกจากจะเพราะเป็นเรื่องจริงแล้ว ยังทรงเห็นว่าเป็นเรื่องที่ไม่เป็นไป

---

๑ หมายถึง ก.ศ.ร. กุหลาบ ซึ่งให้หมอสมิทพิมพ์เรื่อง คำให้การขุนหลวงหาวัด เมื่อพ.ศ. ๒๔๒๖ เติมเรื่องนี้มีเฉพาะฉบับหลวงและฉบับกรมหลวงวงศาธิราชสนิท ก.ศ.ร. กุหลาบ ได้เขียนขึ้นใหม่เป็นเรื่องจริงแกมเท็จโดยอาศัยหนังสือจากหอพระสมุดซึ่งไม่ได้อนุญาตให้บุคคลภายนอกเข้าไปอ่าน แต่ ก.ศ.ร. กุหลาบ ลักลอบนำออกมาศึกษา เพราะความสนใจในด้านโบราณคดี เมื่อนำมาเขียนจึงเติมแก้ไขให้แปลกไปจากฉบับของหลวงเพราะเกรงจะมีความผิด

ตามใจหวัง "ทำให้ผู้ฟังนั้นวาบหวาม" เพราะเนื้อเรื่องของไทยจะดำเนินเรื่องไปด้วยดี ศัตรูถูกทำลายไปตามที่คาดหวัง แต่เรื่อง **ขุนช้างขุนแผน**ไม่เป็นเช่นนั้น "เรื่อง**ขุนช้างขุนแผน**นั้นนึกไม่สมนึก ตะบึงไปตั้งแต่แรก พลายแก้วรักนางพิม ขุนช้างก็รักพ้อง พลายแก้วน่าเอ็นดู แต่ขุนช้างมีเงิน นึกเอาใจช่วยให้พลายแก้วได้สมนึกก็จริง แต่เคราะห์ร้ายต้องจากไปทัพ ขุนช้างก็ขวางเข้ามาให้ใจหวามอีก กลัวจะเสียทีแก่ขุนช้างเกือบตาย พลายแก้วกลับมาทันยังไม่ทันเสียตัว ช่วยดีใจเจียนตาย กลับเกิดความวิวาทกับลาวทองถึงตัดขาดกัน ต้องเป็นเมียขุนช้างด้วยจำใจ พังน่าสงสารและเสียใจมาก ครั้นขุนแผนคิดถึงจะมาลักลอบพากลับ ไปช่วยดีเนื้อดีใจ วันทองกลับไม่ไป อาลัยรักขุนช้าง มันขวางใจที่สุด..." (**นริศรานุวัดติวงศ์ : ๓ สิงหาคม ๒๔๖๐**)

คำวิจารณ์นี้เป็นการวิจารณ์โครงเรื่อง ซึ่งทรงเห็นว่าเป็นโครงเรื่องที่มีปมขัดแย้งไม่เป็นไปตามที่ใจคาดหวัง ทำให้เนื้อจืดชืด คำวิจารณ์ในลักษณะนี้เป็นการวิจารณ์วรรณคดีในแง่วรรณศิลป์โดยพิจารณาจากองค์ประกอบของวรรณคดีในด้านกลวิธีการแต่ง ซึ่งน่าสนใจมาก

อีกเรื่องหนึ่งคือ เรื่อง**พระอภัยมณี** ของสุนทรภู่ สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯ ทรงมีความเห็นว่า การที่สุนทรภู่เขียนชื่อ*พระยโฮวา* ในเรื่อง**พระอภัยมณี** ว่า *เยวาโห*นั้น ไม่ใช่เพราะฟังไม่ได้ศัพท์แล้วจับมากระเดียด แต่สุนทรภู่ต้องเคยได้อ่านพระคัมภีร์เก่าแน่นอน เมื่อได้อ่านก็ไม่ควรจะเขียนผิด แต่ที่ผิดเพราะตั้งใจ เป็นอุบายของสุนทรภู่ที่จะปกป้องกันความผิด เพื่อไม่ให้ชาวคริสต์กล่าวโทษเอาได้ว่าเอาพระเจ้าของเขามาย่ำยีแต่งเป็นหนังสืออ่านเล่น เป็นการดูหมิ่นศาสนา คำว่า*โปเป* (Pope) ก็เขียนเป็น *ปีโป* เป็นอุบายแบบเดียวกัน สมเด็จฯ กรมพระยานริศฯ ทรงเห็นว่า เป็นการฉลาดที่สุด คือเอาคำเดิมมากลับหน้าเป็นหลัง อ่านดูก็รู้ว่าอะไร แต่จะกล่าวโทษไม่ได้ (**นริศรานุวัดติวงศ์ : ๓ กันยายน ๒๔๖๘**)

คำวิจารณ์นี้เป็นการเสนอความเห็นเกี่ยวกับความคิดแฝงของผู้แต่ง มุ่งวิเคราะห์ความสามารถของผู้แต่งที่ใช้กลวิธีที่ฉลาด นับว่าเป็นคำวิจารณ์ที่ทันสมัยทีเดียว

ส่วนบทละครเรื่อง **มัทนะพาธา** พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯ ทรงมีความเห็นประการหนึ่งที่จะ

ยกย่องพระราชนิพนธ์เรื่องนี้คือ ทรงเห็นว่ามีข้อแสดงเรื่องทำดีทำชั่วเป็นคติอย่างแรงผิดหนังสือไทย ๆ ที่เคยแต่งกัน เช่นท้าวชัยเสนจะสังหารพระองค์เองเป็นการลงโทษที่ได้ฆ่านางมัทนากับศุภางค์ตายโดยไม่มีความผิดและทรงแสดงความเห็นเพิ่มเติมว่า การแสดงความดีเป็นคติอย่างแรงนี้ ถ่ายแบบมาจากฝรั่ง ถ้าเคยอ่านนิทานฝรั่ง[๑]ก็จะไม่ประหลาด เพราะฝรั่งนิยมแต่งให้ตัวละครประพฤติดีเกินคนจริง ๆ (**นริศรานุวัดติวงศ์ : ๙ พฤษภาคม ๒๔๖๗**)

คำวิจารณ์นี้แสดงความสนพระทัยในคติของเรื่องที่แปลกไปจากคตินิยมของการแต่งเรื่องของไทยโดยทั่วไป สอดคล้องกับที่ทรงวิจารณ์เรื่อง **ขุนช้างขุนแผน** และแสดงความรอบรู้ในการแต่งเรื่องของฝรั่งด้วย

คำวิจารณ์ทั้งหมดนี้จึงสะท้อนให้เห็นภาพ "*วรรณคดีวิจารณ์*" ของนักปราชญ์ในระยะ พ.ศ. ๒๔๕๗– พ.ศ. ๒๔๘๖ ได้ว่าในระยะนั้นมีวัฒนธรรมการวิจารณ์เกิดขึ้น โดยมีแนวทางการวิจารณ์ที่น่าสนใจดังข้อสังเกตข้างต้น และมีลักษณะของการวิจารณ์ซ้อนวิจารณ์ โดยจะเห็นว่ามีการโต้ตอบกันไปมาเฉพาะเรื่องเดียวหลายครั้ง ซึ่งเกิดขึ้นเพราะ "*ยังไม่เห็นชอบด้วยพระดำริ ขอถวายความเห็นแย้ง*" หรือ "*มีความเห็นไปอีกอย่างหนึ่ง*" การตั้งคำถามและการหาคำตอบของทั้งสองพระองค์มีอยู่ตลอดเวลาโดยไม่เบื่อหน่าย แม้ว่าบางครั้งคำถามบางข้อก็ "*หงายท้องตอบไม่ได้*" แต่ก็ทำให้เห็นว่า การแลกเปลี่ยนคำวิจารณ์กันนั้น ความสำคัญไม่ได้อยู่ที่ว่าอีกฝ่ายหนึ่งจะเห็นด้วย หรือขัดแย้ง การวิจารณ์นั้นมีแนวทางเป็นระบบ มีหลักในการวิเคราะห์วิจารณ์ให้ความสำคัญกับ "ผีมือ" ของผู้แต่งเป็นสำคัญ สะท้อนอิทธิพลตะวันตกที่เข้ามามีบทบาทในวรรณคดีไทยในระยะนั้น

ลายพระหัตถ์ใน **สาสน์สมเด็จ** นั้น สมเด็จ ฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศ ฯ ทรงกล่าวว่า "*ควรจะเขียนกันไปเรื่อยอย่างนี้ เพราะให้ความรื่นเริงบันเทิงใจได้จริง ๆ*"

ความรื่นเริงบันเทิงใจของนักปราชญ์ทั้งสองพระองค์กลายเป็นสมบัติล้ำค่าสำหรับผู้ที่ได้อ่านมาจนทุกวันนี้... ความสุขของนักปราชญ์คือ การใช้เวลาอย่างมีค่า ◉

---

[๑] เข้าใจว่า หมายถึง Novel แต่ในสมัยนั้นยังไม่มีคำว่า "นวนิยาย" ใช้